

ЕТНОПОЛІТИЧНІ КОНФЛІКТИ: ДЕ, КОЛИ І ЯК БУНТУЮТЬ ЕТНІЧНІ ГРУПИ

Стаття присвячена дослідженню глобальних закономірностей і тенденцій розвитку етнополітичних конфліктів. Проаналізовано форми вияву і динаміки цих конфліктів серед різних типів політизованих етнічних груп у різних регіонах світу.

Двадцять століття увійшло в історію людської цивілізації не лише величезними досягненнями у всіх сферах свого життя, а й двома світовими війнами та кількома хвилями (циклами) кривавих, часто жорстоких етнополітичних конфліктів. Аналізом цих конфліктів активно займаються такі нові науки та наукові напрями, як етнологія, націологія, етнополітологія, етнодержавознавство і особливо етнополітична конфліктологія. Західними¹, російськими² та вітчизняними³ представниками зазначених етнологічних та етнонапрямків підготовлені і видруковані сотні відповідних монографій та тисячі статей. Проте деякі питання, пов'язані з етнополітичними конфліктами, висвітлені недостатньо ґрунтовно, а чимало з них є перманентно актуальними і потребують переосмислення, нових підходів та узагальнень. До останніх можна віднести і питання, висвітлені у заголовку цієї статті, а саме: де, коли і як бунтують етнічні групи.

Завдання названої статті зводиться до того, щоб:

– хоча б стисло ознайомити потенційних читачів з основними положеннями і висновками наукового дослідження етнополітичних конфліктів у другій половині ХХ ст., відомого під назвою “Проект. Меншини у небезпеці” (Project. Minorities at Risk);

– виявити глобальні та регіональні закономірності розвитку етнополітичних конфліктів;

– проаналізувати тенденції розвитку етнополітичних конфліктів серед різних типів політизованих етнічних груп;

– з'ясувати, де, коли і як розпочинаються і відбуваються бунти етнічних груп та ін.

З огляду на те, що у вітчизняній відповідній науковій літературі, наскільки нам відомо, не було жодних згадок про хід і результати проведення проекту “Меншини у небезпеці”, вважаємо за доцільне спочатку навести про нього стисло довідку. За свідчен-

ням його учасників, це був найграндіозніший міжнародний проект, присвячений ґрунтовному, детальному емпіричному дослідженню етнополітичних груп у всьому світі (розділеному на шість регіонів), з'ясуванню умов їх мобілізації та виявленню причин ескалації етнополітичних конфліктів. Організаторами і учасниками зазначеного проекту були Національна наукова фундація (NSF), Центр розвитку та управління конфліктами (CIDCM), Інститут миру Сполучених Штатів (USIP), Мерілендський та Чиказький університети (США), Лондонський центр міжнародної безпеки, Південнокорейська наукова фундація та ін. До науково-дослідницької групи проекту “Меншини у небезпеці” входило кілька десятків відомих фахівців, зокрема таких, як: професор Військово-морської академії США у Аннаполісі Барбара Гарфф, професор Мерілендського університету Монті Маршалл, професор Чиказького університету Метью Кочер, професор Інституту миру Сполучених Штатів Джеймс Скаріт та багато інших. Очолював дослідницьку групу видатний американський вчений, “батько-засновник” етнополітичної конфліктології професор Мерілендського університету, співробітник Центру міжнародного розвитку та управління конфліктами Тед Роберт Гурр (T. R. Gurr).

Проект “Меншини у небезпеці” тривав близько двадцяти років (80 – 90-ті роки ХХ ст.) і складався з двох основних етапів (з кількома підетапами). На першому етапі досліджувалися 233 етнічні групи та їхня участь у етнополітичних конфліктах у період з 1945 р. по 1989 р. Узагальнені матеріали цього етапу дослідження були опубліковані 1993 р. у роботі Т. Гурра (за участю кількох його колег) під назвою “Меншини у небезпеці. Світовий огляд етнополітичних конфліктів”⁴.

Дослідження другого етапу, що охоплював період з 1990 р. по 1999 р., стосувалися вже 275 етнічних груп та всіх етнополітичних конфліктів, у яких вони брали участь, у тому числі й у Східній Європі, тобто у посттоталітарних країнах. Частково матеріали цього дослідження були видруковані 2000 р. у роботі Т. Гурра під назвою “Народи проти держав”⁵.

Наша стаття базується на матеріалах дослідження першого етапу, які опубліковані у роботі Т. Гурра та його колег “Меншини у небезпеці”. Щодо матеріалів другого етапу зазначеного міжнародного проекту, то обсяг цієї статті не дає можливості зупинитися на їх аналізі, тим більше, що це потребує окремого дослідження.

Загально визнано, що етнічні ідентичності у всіх поліетнічних державах мають взаємозумовлений характер: з часом вони змінюються як результат взаємодії у середині етнічної групи та між цими групами. Деякі етнічні групи можуть втратити свої ідентичності внаслідок тривалої ерозії у міру того, як їх індивідуальні члени маргіналізуються або асимілюються іншими етнічними групами. Та найбільш важливим для розуміння сучасного етнополітичного конфлікту, стверджують американські дослідники, є те, що “зовнішні тиски на етнічну групу зазвичай посилюють почуття групової ідентичності”⁶.

Звичайно, процеси етногенезу можуть відбуватися і в умовах так званого “тривалого, затяжного” (protracted) етнополітичного конфлікту. Прикладом тут може бути Ефіопія, де у середині 70-х років ХХ ст. проти центрального уряду виступали лише еритрейські націоналісти, а через десять років до них приєдналися ще п’ять інших етнічних груп.

Та основні тиски на етнічні групи йдуть від глобальних процесів економічного розвитку, державного будівництва та комунікаційної революції. Зростаюча соціальна взаємодія означає, що етнічні групи, які колись займали ізольовані соціальні ніші, стають об’єктом диференційованого ставлення та приниження з боку привілейованих етнічних груп. Члени групи, яка все більше потрапляє у несприятливі умови, реагують на це зростанням обурення, заостренням почуття етнічної ідентичності та посиленням розуміння своїх спільних колективних інтересів. А це вже можна вважати передумовами ескалації етнополітичних конфліктів. До того ж, експансія сучасного економічного сектору є посяганням на землю та ресурси периферійних народів, втягує мігрантів з етнічних груп у вир непрофесійного ринку праці та створює глибоко вкорінені почуття економічної несправедливості серед цих нових маргіналізованих прошарків.

Та найбільшу небезпеку для етнічних груп, які вважають себе окремими народами, становить т. зв. “національне будівництво”, яке здійснює домінуюча етнонація⁷. “Настирливі домагання” (the intrusive demands) контрольованої нею держави примушує субординовані етнічні групи бути готовими до мобілізації на підтримку тих своїх лідерів, які вимагають або більшої влади у центральних державних органах, або сецесії. “Всі ці процеси, а модернізація можливо більше всіх, – підсумовують американські дослідники,

– створюють загрозливі альтернативи для культурних цінностей, релігійних вірувань, мови та способу життя, які є сутністю ідентичності в етнічній групі. Ці тиски є загальними для “другого” і “третього світів” і всюди становлять пальне для політичної мобілізації та діяльності етнічних груп”⁸.

Намагаючись зробити свої висновки більш обґрунтованими, американські фахівці наводять кілька додаткових і, на наш погляд, досить переконливих аргументів. По-перше, процеси, які посилюють групову свідомість та політичну діяльність, спрямовану на захист етнічної групи, не є новими. Вони трапляються там і тоді, де і коли міцніюча політична і економічна системи стикаються з автономними народами. Історія ранньомодерної Європи сповнена великою кількістю прикладів окремих етнічних груп, яких проковтнув новий соціальний і політичний порядок. Це, зокрема, колишні бургундці, флорентійці та інші групи, які вже зникли, а також сучасні тибетці, таміли, друзи та сотні інших етнічних груп, які зазнають насильницької субординації та асиміляції.

По-друге, етнічні ідентичності та історичні невдоволення поневолених етнічних груп можуть існувати і можуть відродитися через кілька поколінь, навіть після того, як здавалося, що вони вже знищені. У “третьому” світі, наприклад, багато сучасних етнополітичних конфліктів є останніми проявами традиційного міжгрупового суперництва. У сучасній Європі та колишньому СРСР десятки приспаних чи придушених етнічних ідентичностей пробувалися впродовж життя останнього покоління. Той факт, що ці відроджувані націоналізми, як правило, очолюють сучасні “політичні антрепренери” (political entrepreneurs), а не представники традиційної влади, не повинен затьмарювати те, що їх успіх залежить від існування глибоко вкорінених сентиментів окремої етнічної ідентичності, яка ніколи не була знищена повністю сучасною державною політикою національної інтеграції.

По-третє, етнополітичні конфлікти відбуваються не лише в окремих частинах “третього світу”, а у всьому світі, тобто мають глобальний характер. На розвиток цього “всесвітнього руху” значною мірою вплинула пропаганда ідей рівноправності етнічних груп у Західній Європі та боротьба за громадянські права у США. Зазначені ідеї і боротьба наклалися на історичні невдоволення субординованих етнічних груп всього світу та підсилювалися сучасними змінами. Внаслідок цього з кінця 70-х років ХХ ст. етнічні

протести та повстання прокотилися країнами Заходу і стали постійним явищем у Східній Європі, Азії, Африці та частково Латинській Америці⁹.

По-четверте, “відповіді держави на скарги етнічних груп є вирішальними у формуванні напряму і наслідків етнополітичного конфлікту.” Сильні держави мають можливості і для придушення етнічного повстання, і для суттєвих поступок повстанцям, у той час як слабкі держави не здатні нічого зробити. Етнополітичні рухи становлять значно більшу загрозу для нових і бідних країн “третього світу”, ніж для держав розвинутого Заходу, оскільки вони (рухи) можуть мобілізувати більші етнічні групи, з більшою відданістю проти режимів, які мають слабкі політичні та матеріальні ресурси для того, щоб дати відповідь.

По-п’яте, етнополітичні конфлікти мають “транснаціональні виміри” (transnational dimensions). Регіональні та міжнародні сили постійно втручаються у ці конфлікти від імені етнічних повстанців або держав, яким вони загрожують.

Вартують уваги і статистичні дані, які зібрала група згаданих західних науковців на чолі з Т. Гурром під час реалізації проекту “Меншини у небезпеці.” За їхніми даними, починаючи з 1945 р. більше 200 етнічних груп (з 233 досліджуваних) опротестовували умови їх інкорпорації в держави, які контролюються іншими етнічними групами. Їхні скарги щодо дискримінації та загроз для групової ідентичності підтверджувалися сотнями рухів етнічного протесту. Ті ж самі скарги, підсилені історично обґрунтованими вимогами реставрації втраченої автономії, підштовхнули 79 етнічних груп на повстання. І хоча деякі з цих етнічних повстань були швидко приборкані, інші ескалували у тривалі, затяжні етнополітичні конфлікти, які мали глибокі політичні та гуманітарні наслідки. У десяти випадках режими, яким загрожували автономістські рухи, вдалися до масових політичних вбивств у сепаратистських регіонах. У підсумку в ході етнополітичних конфліктів у другій половині ХХ ст. загинуло кілька десятків мільйонів людей і біля 40 млн. стали біженцями¹⁰.

Певний методологічний та науково-теоретичний інтерес становить запропонована американськими вченими класифікація та глумачення форм бунту етнічних спільнот. Ці бунти вони поділяють на три основні групи: 1) ненасильницький протест (nonviolent protest); 2) насильницький протест (violent protest) та 3) повстання (re-

bellion)¹¹. Протест, як правило, має на меті переконати або залякати офіційну владу і змінити свою політику щодо етнічної групи; повстання ставить за мету – досягти більш фундаментальних змін в уряді та у владних стосунках між етнічними групами. Обов'язкова стратегія ненасильницького протесту – мобілізувати демонстрацію підтримки на користь реформ в етнополітичній сфері; обов'язкова стратегія повстання – мобілізувати достатньо сил спротиву, щоб примусити уряд прийняти зміни. Учасники ненасильницького протесту можуть вдаватися до силових методів, але роблять це спорадично і спонтанно, що часто є реакцією на насильницькі акти з боку поліції та військових. Використання насилля повстанцями, натомість, набуває форм спланованих кампаній озброєних атак, які класифікуються від політичного бандитизму і тероризму до повномасштабної війни. Однак відмінності між протестом і повстанням не є абсолютними, тому що політичні цілі ображених етнічних груп є змішаними, а їх вибори стратегій і тактик змінюються у залежності від відповідей їх опонентів.

Варто також враховувати, що ненасильницькі протести є найбільш поширеною формою групової політичної діяльності у другій половині ХХ ст. До цієї форми бунту вдавалися 180 етнічних груп (з 233 досліджуваних); багато з тих, хто не робив цього, належали до привілейованих етнічних груп. Насильницька форма протесту була не так поширена; її застосовували 96 етнічних груп. Тероризм як тактику повстання використовували 35 етнічних груп¹², ще 79 груп вели партизанські та громадянські війни (*guerrilla and civic wars*)¹³, майже половина яких були затяжними війнами (*protracted wars*)¹⁴.

Показово, що існують величезні відмінності щодо форм і масштабів етнополітичних конфліктів у різних регіонах світу. Ненасильницькі етнополітичні протести були найпоширенішою формою бунту у західних країнах, Латинській Америці, Східній Європі та у колишньому СРСР. Насильницькі етнополітичні протести, хоча і були дещо рідкішими, але найчастіше мали місце у Східній Європі та на Близькому Сході. Щодо етнополітичних повстань, то вони відбувалися переважно в Азії, на Близькому Сході та в Африці. Ці регіони були джерелом шістдесяти чотирьох короткотривалих і довготривалих партизанських та громадянських війн, у тому числі кількох затяжних етнічних війн. Етнополітичні повстання практично були відсутні в Латинській Америці, де етнічні групи

брали участь лише у двох партизанських війнах та одній “коротко-тривалій терористичній кампанії” (brief terrorist campaign). Тактика повстання була також рідкісною у Східній Європі та СРСР; у дев’яти з десяти випадків, що тут траплялися, вони швидко придушувалися. У західних країнах єдиним видом етнополітичного повстання були терористичні кампанії (баски, корсиканці, пуерториканці). Точні і повні дані щодо цих бунтів можна знайти у спеціальній таблиці.

Відомо, що впродовж кількох останніх десятиліть загальна кількість етнополітичних конфліктів суттєво зросла. І тому неабиякий науково-теоретичний інтерес становлять питання: коли і за яких умов відбувалися ці конфлікти, у яких регіонах та серед яких типів етнічних груп.

Таблиця:

Етнічні групи у повстаннях по регіонах (1945 – 1989 рр.)¹⁵

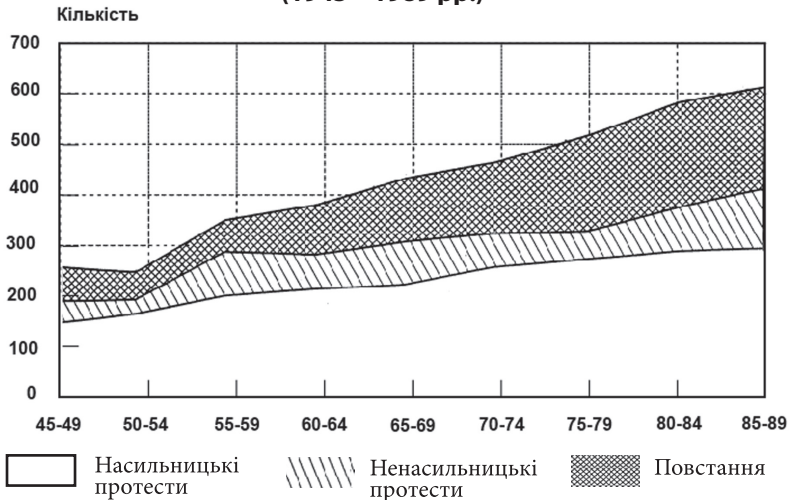
Регіони світу та кількість груп	Тільки тероризм		Партизанські та громадянські війни	
	коротко-тривалий	затяжний	коротко-тривалий	затяжні
Західні країни та Японія (12)	4	8	0	0
Східна Європа та СРСР (10)	5	1	4	0
Азія (27)	1	0	10	16
Північна Африка та Близький Схід (22)	0	0	11	11
Африка на південь від Сахари (40)	12	3	16	9
Латинська Америка та Кариби (3)	1	0	1	1
Всього (114)	23	12	42	37

Уявлення про загальносвітові тенденції розвитку етнополітичних конфліктів різних типів у період з 1945 по 1989 рр. дає *схема 1*. З неї видно, що у перші п’ять післявоєнних років чисельність етнополітичних повстань та насильницьких протестів у світі дещо скоротилася, але з середини 50-х років загальна кількість етнополітичних протестів усіх типів почала помітно зростати. Зокрема, за період з 1945 по 1989 роки ненасильницькі протести зросли більш ніж удвічі (до 230 %), а насильницькі – майже учетверо (до 360%). Особливо помітною стала тенденція ескалації затяжних, тобто

давно існуючих, етнополітичних конфліктів. Про це свідчить той факт, що з сімдесяти дев'яти тогочасних етнополітичних конфліктів – сорок три насильницькі конфлікти виникли внаслідок ескалації (тобто загострення і збільшення кількості їх суб'єктів) тих, що раніше існували, ненасильницьких конфліктів, ще двадцять вісім насильницьких конфліктів, які раніше були слабкими і нечисленними, перетворилися на більш гострі й чисельні.

Схема 1.

Загальносвітові тенденції розвитку етнополітичних конфліктів (1945 – 1989 рр.)¹⁶

Щодо тенденцій розвитку етнополітичних конфліктів на регіональному рівні, то ці тенденції суттєво відрізнялися від регіону до регіону. Зокрема, у західних країнах та Японії, де у акціях протесту брали участь 24 етнічних групи, кількість конфліктів різко зросла у 1960-х роках, а пік прийшовся на 1970-ті роки, після чого намітився спад, про що свідчить *схема 2*.

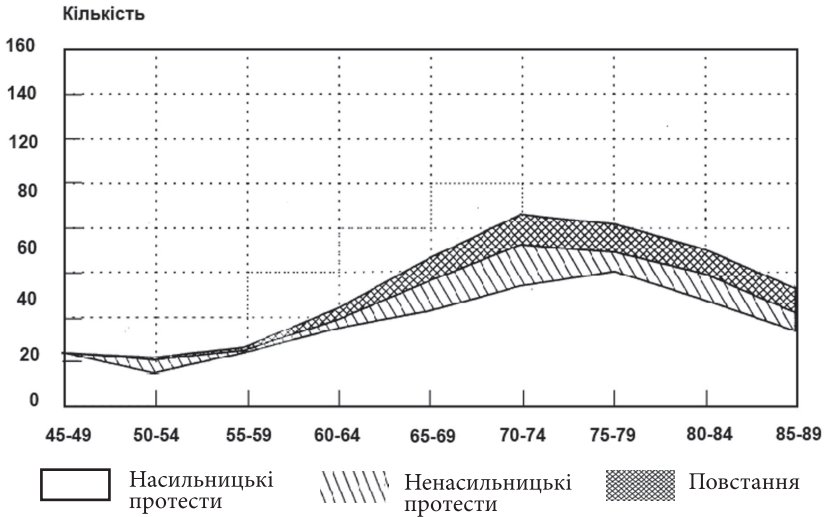
Причинами зростання тут кількості етнополітичних конфліктів впродовж 60 – 70-х років ХХ ст. стали: 1) піднесення боротьби т. зв. “етнокласів”, тобто етнорасових груп, за громадянські права у США; 2) протести корінних народів у багатьох країнах регіону та 3) відродження “довгоприховуваних регіональних автономістських рухів” (long-dormant regional autonomy movements) у Західній Європі та Канаді¹⁷. Щодо наступного спаду кількості цих конфліктів, то його можна пояснити лише демократизацією етнонаціональної

та етнорасової політики країн зазначеного регіону, зокрема запровадженням ними цілої низки етнополітичних реформ, які суттєво підвищували статус етнічних груп.

Схема 2.

Тенденції розвитку етнополітичних конфліктів (1945 – 1989 рр.) у західних країнах та Японії¹⁸

Досить цікавим і суперечливим був процес розвитку етнополітичних конфліктів у Східній Європі та колишньому СРСР, у яких брали участь 32 політизовані етнічні групи. Післявоєнний спротив цих груп тут було придушено на початку 50-х років. Але в “епоху М. Горбачова” починається зростання ненасильницьких протестів, які у період з 1985 по 1989 р. швидко ескакують у насильницькі протести, що демонструє *схема 3*.

“Стабільно-зростаючими” можна назвати тенденції розвитку всіх типів етнополітичних конфліктів у Азії за участю 43 етнічних груп. У цьому регіоні домінували повстання та відбувалася найбільша кількість – шістнадцять! – найбільш затяжних етнополітичних конфліктів світу. Загальне уявлення про зазначені тенденції дає *схема 4*:

Етнополітичні конфлікти Північної Африки та Близького Сходу, суб’єктами яких була 31 політизована етнорасова група, відзначалися найбільшою нерегулярністю. Тут превальовали насиль-

ницькі протести та повстання (бербери, курди, палестинці та ін.), про що свідчить *схема 5* (див. на стор.247).

Схема 3.

**Тенденції розвитку етнополітичних конфліктів
(1945 – 1989 рр.) у Східній Європі та СРСР¹⁹**

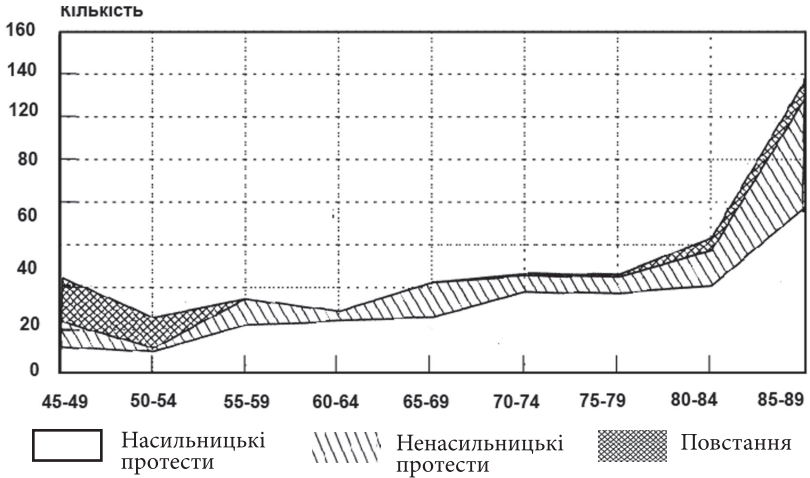
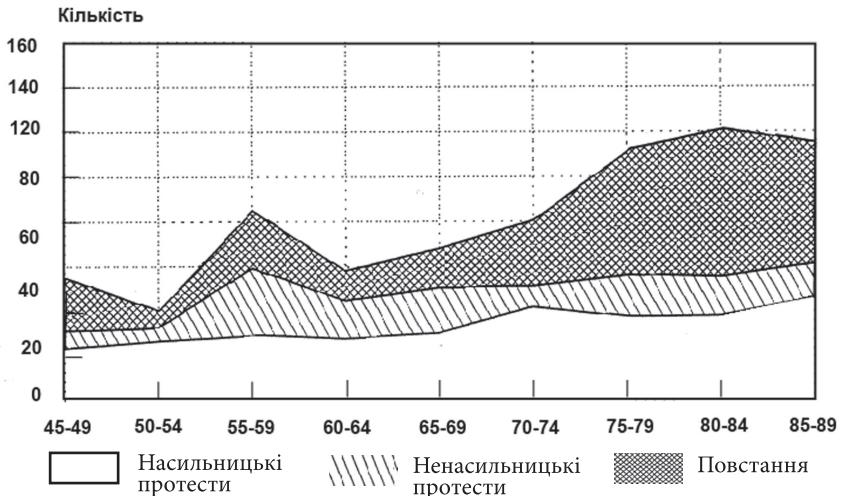
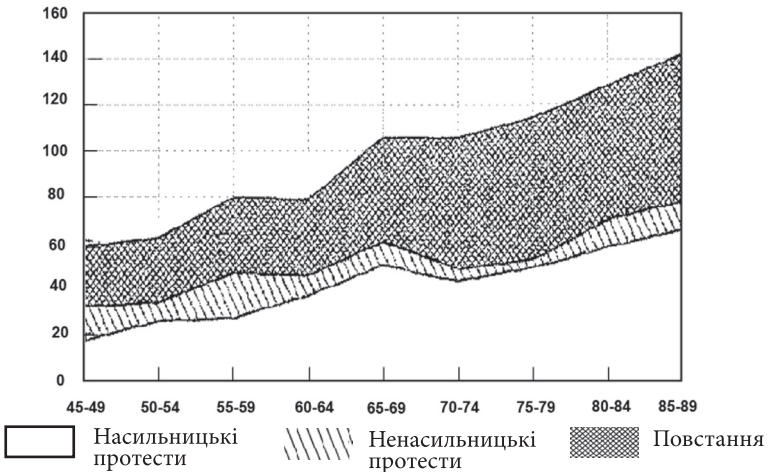

Схема 4.

**Тенденції розвитку етнополітичних конфліктів
(1945–1989 рр.): Азія²⁰**

**Тенденції розвитку етнополітичних конфліктів
(1945 – 1989 рр.) у Північній Африці та на Близькому Сході²¹**
Кількість

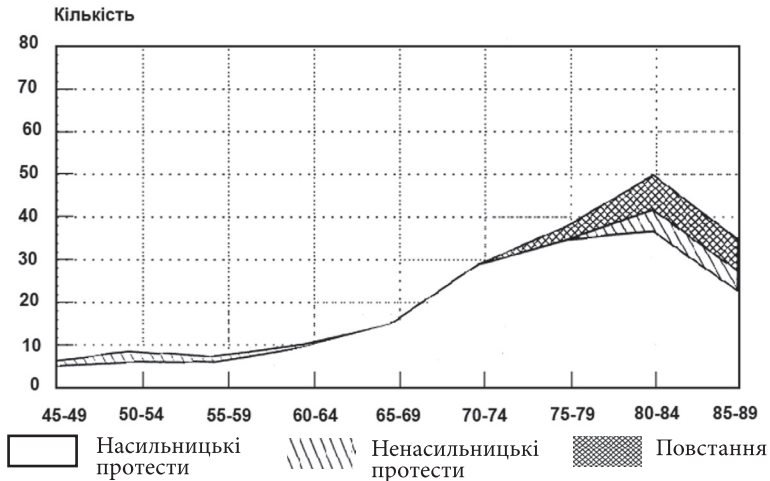
“Аномальними” назвали Т. Гурр і його колеги тенденції розвитку етнополітичних конфліктів у Латинській Америці та Карибському регіоні. Підставами для такої, на наш погляд, коректної назви стало те, що у порівнянні з іншими регіонами світу тут, по-перше, майже єдиним типом бунту були ненасильницькі протести; по-друге, в них брали участь майже виключно корінні народи; по-третє, суттєве зростання ненасильницьких протестів, у тому числі перетворення деяких з них на насильницькі протести і етнополітичні повстання, у період з середини 60-х до середини 80-х років; а, по-четверте, різке і суттєве зменшення кількості й інтенсивності насильницьких протестів і повстань, починаючи з другої половини 80-х років ХХ ст. Досить чітко цю тенденцію помітно на *схемі 6* (див. на стор.248).

На жаль, у матеріалах дослідницької групи, очолюваної Т. Гурром, та й у роботах інших західних дослідників відсутні переконливі, аргументовані пояснення зазначеної “аномалії.” Їх намагання звести все до “браку інформації” про протести корінних народів і етнорасових груп зазначеного регіону, м’яко кажучи, не витримують критики. На нашу думку, справжньою причиною різкого і помітного зниження тут кількості та інтенсивності насильницьких протестів і повстань корінних народів та етнорасових груп стало

те, що саме у другій половині 80-х років до конституцій більшості країн Латинської Америки були внесені надзвичайно важливі доповнення у вигляді окремих статей і навіть розділів. У них йшлося про визнання групових, колективних прав корінних народів і етнорасових груп та про створення для них сприятливих умов щодо запровадження чи розширення їх прав на автономію і самоуправління.

Схема 6.

Тенденції розвитку етнополітичних конфліктів (1945 – 1989 рр.) у Латинській Америці та Карибському регіоні²²

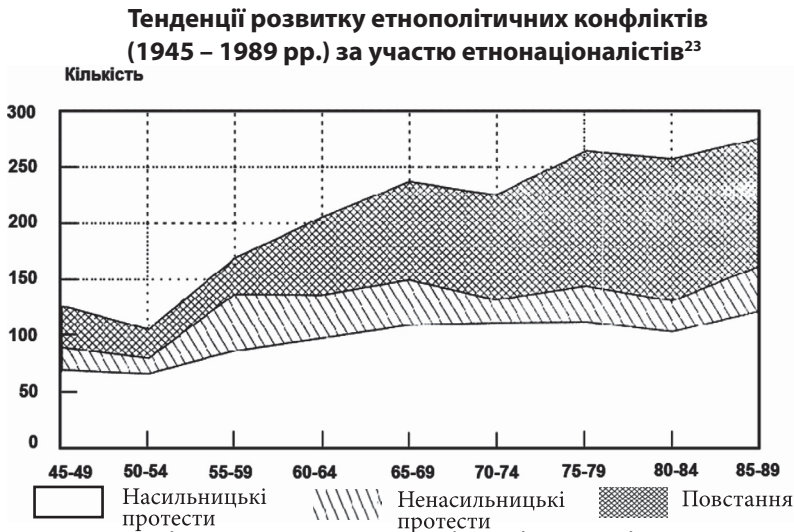
Певний науково-теоретичний інтерес становлять також виявлені Т. Гурром і очолюваною ним дослідницькою групою тенденції розвитку етнополітичних конфліктів, суб'єктами яких виступали різні типи етнічних груп, зокрема т. зв. "етнонаціоналісти" та "корінні народи." Тут доречним буде відзначити, що під "етнонаціоналістами" американські дослідники вважають "великі регіонально сконцентровані народи, які мають свою автономію і які демонструють свої сепаратистські цілі." А "корінні народи" (indigenous peoples) – це "нащадки загарбаних самобутніх мешканців регіону, які зазвичай живуть на периферії, займаються примітивним сільським господарством або скотарством і мають культури, відмінні від культур домінуючих груп".

Етнополітичним конфліктам за участю т. зв. етнонаціоналістів були притаманні дві основні тенденції: 1) зменшення кількості

конфліктів у перші п'ять післявоєнних років і різке їх зростання у 50-х роках; 2) суттєве (майже у п'ять разів) збільшення повстань, про що свідчить *схема 7*.

Щодо розвитку етнополітичних конфліктів, суб'єктами яких були корінні народи, то тут чітко проявилася тенденція майже пропорційного зростання як ненасильницьких протестів (у сім разів), так і насильницьких протестів (у п'ять разів), що знайшло відображення у *схемі 8* (див. на стор.250).

Схема 7.

Висновок міжнародної групи дослідників на чолі з Т.Гурром та й наші власні думки зводяться до наступного:

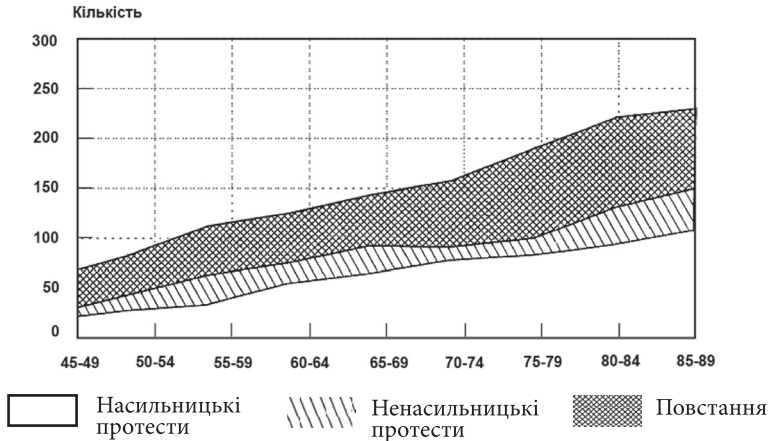
Дослідження проблем етнополітичних конфліктів були, є і ще довго будуть надзвичайно актуальними. І хоча пік ескалації цих конфліктів припав на 80 – 90-ті роки ХХ ст., не виключено їх загострення у найближчому майбутньому, причому не лише у країнах Східної Європи, Азії, Африки та Латинської Америки, а й на Заході, як це сталося нещодавно у Франції та Німеччині.

Етнічні групи, зокрема етнічні меншини та корінні народи, протестують та бунтують там і тоді, де і коли вони відчувають несправедливість та зазнають найменшої дискримінації. За своїм характером ці протести і бунти можуть бути і ненасильницькими і насильницькими. До терористичних актів та до методів партизанської війни етнічні групи, як правило, вдаються у тих країнах і

в той час, коли контрольовані домінуючими етнонаціями держави проводять політику насильницької асиміляції та застосовують проти них репресії та державний терор.

Схема 8.

**Тенденції розвитку етнополітичних конфліктів
(1945 – 1989 рр.) за участю корінних народів²⁴.**

Деескалація етнополітичних конфліктів відбувається за умов якщо визнаються і забезпечуються не лише індивідуальні права, а саме: права людини та групові права, тобто права осіб, котрі належать до етнічних меншин чи корінних народів, а й колективні права, тобто права самих цих меншин чи народів як колективних спільнот.

¹ Див.: *Enloe C. Ethnic Conflict and Political Development.* – Boston, 1973; *Horowitz D. Ethnic Groups in Conflict.* – Berkeley, 1985; *Szayna T. Identifying Potential Ethnic Conflict.* – N.Y., 2001; *Horowitz D. The Deadly Ethnic Riot.* – San Francisco, 2003; *Ganguly R. (ed.). A Dictionary of Ethnic Conflict.* – N.Y., 2005; *Roe P. Ethnic Violence and Social Security Dilemma.* – N.Y., 2005.

² Див.: *Здравомыслов А. Межнациональные конфликты в постсоветском пространстве.* – М., 1996; *Этнические и региональные конфликты в Евразии.* – В 3-х кн. – М., 1997; *Цуцнев А. Осетино-ингушский конфликт (1992–...): его предыстория и факторы развития. Историко-социологический очерк.* – М., 1998; *Гуськова Е. Вооруженные конфликты на территории бывшей Югославии. (Хроника событий).* – М., 1999; *Куликов А., Лембик С.*

Чеченский узел. Хроника вооруженного конфликта 1994 – 1996 гг. – М., 2000; Данлон Д. Россия и Чечня: история противоборства. Корни сепаратистского конфликта. – М., 2001; Тишков В. Общество в вооруженном конфликте (этнография чеченской войны). – М., 2001; Ландабасо А., Ковалов А. Терроризм и этнополитические конфликты. – В 2-х кн. – М., 2004.

³ Див.: Костенко Н. Кримськотатарський конфлікт: ціннісний вимір. – К., 1995; Етнополітичні конфлікти у пострадянському просторі. / За ред. Ю. Римаренка. – К., 1999; Маначинський О. Косово і Метохія: історичні перехрестя. Монографія. – К., 2001; Перепелиця Г. Конфлікт в Придністров'є (причини, прогноз розвитку і проблеми урегулювання). – К., 2001; Перепелиця Г. Конфлікти в посткомуністичній Європі: Монографія. – К., 2003; Котигоренко В. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт. – К., 2004.

⁴ Див.: Gurr T. Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflicts. – Washington, 1993.

⁵ Див.: Gurr T. Peoples Versus States: Minorities at Risk in the New Century. – Washington, 2000.

⁶ Див.: Gurr T. Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflicts. – Washington, 1993. – P. 89.

⁷ Докладно про вплив процесів національного будівництва на етнічні меншини див.: Bell W., Freeman W. (eds). Ethnicity and Nation – Building: Comparative, International and Historical Perspective. – L., 1984.

⁸ Див.: Gurr T. Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflicts. – Washington, 1993. – P. 89–90.

⁹ Докладно див.: Kirk-Greene A. Crisis and Conflict in Nigeria: A Documentary Source Book. – London: Oxford University Press, 1971; Crawford Y. Nationalism and Separatism in Africa. // Kilson M. (ed.) New States in the Modern World. – Cambridge: Harvard University Press, 1975. – P. 57–75; Feldman E., Nevitte N. The Future of North America: Canada, the United States and Quebec Nationalism. – Cambridge, 1979; De Silva K. Managing Ethnic Tensions in Multi-Ethnic Societies. Sri Lanka, 1880 – 1985. – N.Y., 1986;

¹⁰ Див.: Gurr T. Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflicts. – Washington, 1993. – P.92-93.

¹¹ Докладно про цей тип бунтів див.: Gurr T. Why Men Rebel. – Princeton, 1970; Rule J. Theories of Civic Violence. – Berkeley, 1988.

¹² Докладно про етнічний тероризм див.: Soeters J. Ethnic Conflict and Terrorism: The Origins and Dynamics of Civil Wars. – N.Y., 2005.

¹³ Докладно про етнічні війни див.: Jung D. Shadow Globalization. Ethnic Conflicts and New Wars. – N.Y., 2003.

¹⁴ Див.: *Gurr T. Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflicts.* – Washington, 1993. – P.98.

¹⁵ Див.: *Ibid.* – P.99.

¹⁶ Див.: *Ibid.* – P.101.

¹⁷ Докладно про ці рухи див.: *Esman M. (ed.). Ethnic Conflict in the Western World.* – N.Y., 1977; *Foster Ch. (ed.). Nations Without a State: Ethnic Minorities in Western Europe.* – N.Y., 1980; *Williams C. (ed.). National Separatism.* – Cardiff, 1982; *Linz J. Conflict en Euskadi.* – Madrid, 1986; *Jacobs J. The Question of Separatism: Quebec and the Struggle Over Sovereignty.* – N.Y., 1980; *Hardler R. Nationalism and the Politics of Culture in Quebec.* – Wisconsin, 1988.

¹⁸ Див.: *Gurr T. Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflicts.* – Washington, 1993. – P.102.

¹⁹ Див.: *Ibid.* – P.103.

²⁰ Див.: *Ibid.* – P.104.

²¹ Див.: *Ibid.* – P.105.

²² Див.: *Ibid.* – P.107.

²³ Див.: *Ibid.* – P.108.

²⁴ Див.: *Ibid.* – P.109.